

ПРОБЛЕМА ПАМ'ЯТІ В ПОЕМІ „ГАЙДАМАКИ” Т.ШЕВЧЕНКА

Анотація. Поема Т.Г.Шевченка «Гайдамаки» інтерпретується крізь призму проблеми пам'яті, зокрема проаналізовано функцію спогаду в аспекті взаємозв'язку спогаду й ідентичності спогаду й слави, спогаду й історії.

Ключові слова: проблема пам'яті, спогад, ідентичність, національність, культурна пам'ять, індивідуальна пам'ять, колективна пам'ять, проблема спогаду й забуття.

В основу відображених у поемі «Гайдамаки» (1841 р.) подій, як пише в «Передмові» до твору Т.Шевченко, лягли спогади поетового діда, який добре пам'ятав ті події, а можливо, й сам був їх учасником. Не випадково ж під час розповіді про те, як Гонта й Залізняк ляхів покарали, у нього «очі горіли». Цей спогад дослідники твору вважають джерелом творчої уяви поета та вісью художньої моделі історичних подій у «Гайдамаках». Окремі аспекти теми пам'яті привертали увагу дослідників [7,8,9,10], та більшою мірою береться до розгляду вимір історичної пам'яті. Найбільш ґрунтовний аналіз теми пам'яті у творі здійснив Г.Грабович у праці «Шевченкові «Гайдамаки». Поема і критика» (2013). Дослідник вважає, що «тематизація пам'яті є майже наскрізною у «Гайдамаках»». Вона проявляється всюди, де осмислюються події поеми, їхнє загальне тло і сам процес творення поеми – і навіть вкраплюється в її прямиий сюжетний план» [5: 222]. Автор праці спостеріг наявність у творі двох сфер пам'яті -- «індивідуальну – особисту і символічно, а потім і сюжетно автобіографічну» і «колективну», які «артикулюються по-різному, але їх сенс і функції спільні, а іноді програмово зрощені» [5: 222]. Художній вияв цих сфер пам'яті й став предметом уваги Г.Грабовича.

Поділяючи думку, що тема пам'яті є наскрізною в «Гайдамаках», розглянемо її в аспекті функції спогаду, адже все, про що йдеться у творі, є, власне, спогадом, і завданням своїм поет ставить нагадати сучасникам про минуле, а вони, щоб «дітям могли розказати, / Щоб і діти знали, вникам розказали...» [18: 116]. Прикметно, що на спогаді, як оживленній пам'яті, автор постійно акцентує: слово *згадати* в різних формах у поемі вжито близько двадцяти разів. Це ж значення несуть і дієслова *розказують, плачуть, співають, розмовляють* і под.

Аналіз функцій спогаду в цьому дослідженні передбачає їх розгляд у таких аспектах: взаємозв'язок спогаду й ідентичності; взаємозв'язок спогаду й слави; взаємозв'язок спогаду й історії. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження є філософські праці з проблем теорії пам'яті (Моріс Гальбвакс, Астрид Ерл, П'єр Нора, Ян і Алляйда Ассман та ін.).

Спогад у поемі «Гайдамаки» Шевченка надає відображуваним подіям філософського звучання. Поет осмислює буття України, в його душі, за словами Є.Маланюка, «зачинає д у м а м и (виділ. Є.М.) проростати ота внутрішня Україна [11: 123]. Цю думку підтверджує і зізнання самого Шевченка в його «Журналі: «Перед чарівними полотнами (Брюлова) я задумувався і лелівав в своїм серці свого сліпця-кобзаря та своїх жадних крові гайдамаків. В сутніні його пишної майстерні, ніби в гарячій мареві степів наддніпрянських, передо мною снувалися мученицькі тіні наших безщасних гетьманів. Передо мною розгортався степ, засіяний могилами. Передо мною пишалася моя прекрасна, моя безталанна Україна... І я задумувався» [19: 36].

Поема «Гайдамаки», що репрезентує романтичну стильову манеру митця, яскраво ілюструє твердження дослідників проблеми пам'яті, що «мистецтво одразу ж починає опікуватися проблемами пам'яті, тільки-но суспільство опиняється перед загрозою її втрати або ж має бажання її позбутися. При цьому художня пам'ять не працює як накопичувач, а лише його симулює, концентруючись на проблемі згадування та забування» [1: 31].

Доба романтизму характеризується посиленою увагою до питання пам'яті, актуалізацією процесу згадування. В естетиці цього художнього напрямку відбулося усвідомлення втрати суспільством культурної пам'яті, компенсацією чого був вияв особливого інтересу до національної історії, мови, літератури, народнопоетичної традиції. За словами Д.Наливайка, «у лоні романтизму розвивалися відчуття й свідомість національної ідентичності як одного із засадничих дискурсів тогочасного громадсько-політичного й духовно-ідеологічного життя, що охоплює різні аспекти й по-різному переломлюється в них» [14: 3].

У «Гайдамаках» Шевченко повертає своїх сучасників до подій національної історії трохи не сторічної давності – гайдамацького руху проти польської шляхти 1768 року на Правобережній Україні під назвою Коліївщина – і хоче не просто зафіксувати їх у пам'яті нових поколінь, а змусити пережити так, щоб стрепенулись душі. Ідейно-емоційний реєстр дідових спогадів перенесений на всю поему, в результаті чого твір постає не як технічний зберігач, накопичувач пам'яті, а як «страсний скарб» [1: 31] і надає твору художньої вартості. За великою емоційною силою, як вважає

І.Дзюба, «стоїть глибина переживання Шевченком української історії і потреба дати їй гідний образ усупереч забуттю, профанаціям та зневажанню [6: 164]. Не випадково після виходу поеми М.Тихорський констатував, що це «не плід холодної рефлексії, а глибока внутрішня пісня душі, що втілилася в живі звуки [7: 87]. Є.Маланюк справедливо підкреслював вплив на суспільство «сугестивної сили Шевченка, втіленої в нестерельних образах Гонти, Гамалії, Палія, Трясила і саме не історичних, а поетичних, нестерельних через поезію образах, бо тільки ці образи живуть реальніш за дійсність. Тільки Шевченків Гонта живий, бо історичний давно вмер...» [12: 119].

Однак, створюючи романтичну модель минулих подій і в такий спосіб апелюючи до свідомості сучасників через їх пам'ять, Шевченко осмислює функції пам'яті у філософському ключі, вбачаючи взаємозв'язок пам'яті й національного буття, тобто, „національної екзистенції як буття національної присутності”, що постає на двох рівнях: «як буття індивідуальної національної присутності (окремої національної людини, Я-буття чи Я)» і «як буття колективної національної присутності (всієї національної спільності, народу, Ми-буття чи «Ми-як-Я»)» [9: 37].

Ствердження «Я-буття» відбувається у вступі твору через усвідомлення ліричним героєм-митцем своєї місії. Філософування поета про вічність і безперервність буття зумовлені грубо тенденційною рецензією В.Белінського на часопис «Ластівка», де були вміщені твори Шевченка, серед яких і уривок із «Гайдамаків». В оцінках російського критика, як і попередніх рецензентів «Кобзаря», Шевченка вразили великодержавницькі замахи на українську мову й літературу, умисне фальшування історії. Це свідчило про те, що політика пам'яті забуття регулюється на інституційному рівні. Вона спрямована на руйнацію національних традицій, свідомості, зв'язку між поколіннями. Такі виклики суспільства упевнили митця в доцільності його звернення до минулого історичного досвіду, загострили усвідомлення доміантної функції пам'яті в духовній структурі індивідуального й національного буття і зумовили його рішучу позицію стати супроти ворогів національно-культурного розвитку українського народу. Тому ліричний персонаж поеми усвідомлює свій фатум-обов'язок розповісти, усупереч брехливим і глузливым словам критиків, про гайдамаків, щоб закарбувати їх у народній свідомості як борців, національних героїв.

Таким чином, у вступі-присвяті В.Григоровичу Шевченко легітимізує своє право на творчість рідною мовою, можливість повідати правду про історію й героїв свого народу, здатність митця йти за покликом свого творчого духу, а не співати на догоду моді. У поглядах на покликання поета він суголосний із твердженням античних філософів, які вважали поетів «екстатичними тлумачами бо-

гів», які «не завдяки вмілості... говорять, а від божественної сили;... то промовляє сам Бог, через них звертаючись до нас [15: 73]. Внутрішню суперечність співати «*про Парашу, радість нашу*», «*паркет, шпори...*» чи нагадати сучасникам, як «грає синє море», де образ бурхливого синього моря символізує в першу чергу відьнолюбну народну стихію, поет розв'язує відповідно до свого внутрішнього голосу – пускати у світ своїх «синів-гайдамаків» – і цим самим ідентифікує себе в наративному, національному й індивідуальному вимірах.

В ідейно-естетичній концепції «Гайдамаків» стан національного буття детермінований кризою індивідуальної та національної пам'яті. За твердженням дослідників (П'єр Нора), криза пам'яті, втрата зв'язку поколінь зумовлені кризою пам'яті досвіду, суть якої в тому, що у зв'язку із зміною поколінь, відходять і очевидці подій. «З насиченого досвідом, сучасного минулого живих свідків постає чисте минуле, позбавлене досвіду. <...> З відмиранням спогадів дистанція не тільки збільшується, а й змінюється якісно» [1: 23].

Як уже було зазначено, своїми «Гайдамаками» поет прагнув відновити порушений зв'язок між сучасним і минулим поколіннями. Разом із тим, прийнявши рішення пускати у світ своїх «Гайдамаків», поет фокусує увагу на наративній (літературній, культурній) тотожності та її значенні для утвердження національної ідентичності, «...відверто і програмово вмонтовує свій твір в інтелектуальний та літературний дискурс свого дня» [5: 128]. На думку С.Андрусів, «разом з іншими скарбами національного духу – традицією, звичаями, обрядами, мовою, піснею тощо – література, підтримуючи в часі національну нарративну тотожність, є водночас своєрідним космогонічним міфом (чи міфом-ритуалом), який змінює, відновлює і «тримає» космосистему – світ і націю (світ нації) і їх «дублікат» – психосистему – самосвідомість (особистісну й національну» [2: 43].

В основу сюжетно-змістової моделі поеми автор кладе спогади свого діда, те, що «*чув од старих людей*», що зберегла народнопоетична традиція про події національної історії. Їх увиразнює спогад ліричного героя третього за дідом гайдамацького покоління, який і є містком між сучасним і минулим. Ліричний персонаж відновлює в пам'яті своє дитинство, задіюючи екстерналізовані носії пам'яті -- місця історичних подій:

*Я колись блукав... по тій Україні,
Де Залізняк, Гонта з свяченим гуляв.
Давно те минуло, як тими шляхами,
Де йшли гайдамаки, -- малими ногами
Ходив я... [18: 147].*

Як бачимо, в «Епілозі» активізується індивідуальний вимір пам'яті, підґрунтям якої є автобіографічні факти. При цьому ліричний герой, близький авторові, репрезентує себе як такого, що, за словами Є.Сверстюка, «прийшов не з розхитаного світу напівзросійщеної інтелігенції, а з тверезого

селянського світу, що вперто зберігав історичну пам'ять, мову і пісню. То його єдина реальність» [17: 100]. У цьому контексті спогад з дитинства увиразнює непроминуці цінності – комунікативну пам'ять, що базується на повсякденній комунікації і є складовою колективної пам'яті:

*І батька, і діда старого згадаю...
Бувало, в неділю, закривши мінею,*

*.....
Батько діда просить, щоб той розказав
Про Коліївщину, як колись бувало,
Як Залізняк, Гонти ляхів покарав [18: 147].*

Комунікативна пам'ять у художньому мисленні поета -- неодмінна складова колективної пам'яті. Її криза є одним із чинних детермінантів соціально-політичного і духовного стану сучасного митцеві українського суспільства – підневільного, зневіреного, упокореного: онукам байдуже до минулої історії, вони покірно «панам жито сіють». Наголошуючи на комунікативній пам'яті як іманентному чиннику екзистенційного національного буття, поет бере на себе обов'язок відновити її перерваність:

*Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її онукам тепер розказав [18: 147].*

Таким чином, своєю творчою діяльністю поет актуалізує ще один реєстр колективної пам'яті – пам'ять культурну, що безпосередньо пов'язана з ідентичністю.

У Шевченковій художньо-філософській системі між пам'яттю та самототожністю існує безпосередній зв'язок, адже ідентифікація відбувається через те, що окрема людина чи група людей, колектив згадує, як тлумачить власну історію.

У колективній пам'яті закріпаченого українства, як показує Шевченко, стерті важливі сторінки власної історії. Воно забуло про криваву загальнонародну визвольну боротьбу, коли гайдамаки «трохи не рік шляхетською / Кров'ю наповали / Україну». Учасники цього руху, які мали б стати національними героями, наголошує поет, стерті з культурної пам'яті: вони не увінчані славою в писемних пам'ятках («Козацькую славу / так навмання розказую, / Без книжної справи»), як це прийнято в інших народів, не позначені реліктами – мовчазними свідками історичних подій, які покликані пов'язувати минуле й сучасне. А за умови, коли немає кого і що згадувати, духовно й морально вироджуються й ті, хто б мав згадувати, тобто, розривається ланцюг у процесі самоозначуваності:

*Нема Гонти, нема йому
Хреста ні могили.
Буйні вітри розмахали
Попіл гайдамаки.
І нікому помолитись,
Нікому заплакати [18: 148].*

Причину духовного й морального занепаду, що обертається втратою ідентичності, а значить, призводить до екзистенційного небуття, Шевченко

однозначно вбачає у відсутності неодмінної умови людського буття – волі: «Нема місця волі» [18: 149]. Його поетичне мислення спрямоване на єднання минулого з сучасним через екзистенційний концепт волі-правди, що постає зі спогадів. Для цього він змінює нарративний прийом спогаду-розповіді про кінець гайдамацького руху риторичним питанням-зверненням до сучасників:

*Посяли гайдамаки
В Україні жито,
Та не вони його жалю.
Що мусим робити?
Нема правди, не вироста;
Кривда повиває [18: 149].*

Отже, однією з ідейно-сміслових функцій спогаду в Шевченка є пробудження індивідуальної й суспільної самосвідомості та національної ідентичності, які формуються через історичну пам'ять. А зв'язок національної самототожності з волею/правдою в екзистенційній моделі буття накладає на спогад ще й мобілізуючу функцію.

Спогад у „Гайдамаках” актуалізує ще один аспект теми, пов'язаної з духовним станом суспільства, – пам'яті про померлих. Ідеться, зокрема, про один із найважливіших обов'язків живих перед мертвими – належно здійснити ритуал поховання останніх і тим самим заспокоїти їх душі, а також згадувати померлих і вшановувати пам'ять про них. У поемі акцентовано на недотриманні такої умови зокрема щодо закатованого Гонти, розтерзане тіло якого не було передано землі: «буйні вітри розмахали / Попіл гайдамаки» [18: 148]. Не виявлено благочестя з боку живих, як наголошує поет у розділі „Треті півні”, і щодо багатьох інших героїв Коліївщини, похованих у високих могилах. Імена їх невідомі, а відсутність ідентифікації мертвих унеможлиблює згадування про них:

*Діди лежать, а над ними
Могили синіють.
Та що з того, що високі?
Ніхто їх не знає,
Ніхто щиро не заплаче,
Ніхто не згадає [18: 117].*

В «Епілозі» продовжено осмислення цієї проблеми. Важливість обов'язку живих перед померлими і згадування про них екстрапольоване у Шевченковому світорозумінні на національне екзистенційне буття. У світогляді поета щодо розуміння зв'язку живих і померлих домінують народно-релігійні засади: невиявлення шанобливості до померлих, занедбання пам'яті про них є однією з причин неспокою живих і суспільних негараздів.

Шевченко констатує, що підневільне українство позбавлене змоги гідно вшановувати пам'ять полеглих гайдамаків-борців, зокрема й Гонту, «мученика праведного». А як наслідок -- на своєму полі «нема місця волі», зруйнована опора національної державності – стародавня Січ, розсіяно по світу національну могутність: «хто на Кубань, хто за Дунай...». Поет розкриває читачам фатальність

національного буття без історичної пам'яті й національних героїв: «...Україна навіки / Навіки заснула» [18: 149].

Звернута до сучасників авторська свідомість оприявнює в «Епілозі» і таку загрозу екзистенційного небуття, пов'язану з кризою пам'яті, як заміщення в колективній свідомості. Функціонує думка поета про те, що відсутність у культурній пам'яті національних оцінних накопичень, зокрема таких, як слава, котрі виконують охоронну функцію, заміщується протилежними – руйнівними. Реставрація минулого через славу в Шевченковому художньо-філософському мисленні – це культивування пам'яті про спільне минуле народу. За словами Е.Ренана «героїчне минуле, великі люди, слава (але справедлива) – ось головний капітал, на якому ґрунтується національна ідея. Мати спільну славу в минулому, спільні бажання в майбутньому, здійснити разом великі вчинки, бажати їх і в майбутньому – ось головні умови для того, щоб бути народом. Люблять відповідно до жертв, на які згодилися, відповідно до лиха, якого довелося зазнати» [16: 118]. Розуміючи пам'ять як зберігача образів славних героїв, Шевченко констатує, що в скарбниці пам'яті сучасного йому українства знівельовано поняття слави.

За визначенням, поданим у ВТСУМ (2003), слава у першому значенні – це «широка популярність як свідчення загального схвалення, визнання чийось заслуг, таланту, доблесті... // Доблесні діла, героїчні подвиги... // Той, ким пишаються, хто своїми заслугами, талантом і т. ін. приніс широке визнання, відомість кому-, чому-небудь» [4: 1146]. У другому значенні – це «загальна думка про кого-, що-небудь; репутація, // звичайно у сполуч. зі сл. недобрий, лихий і т. ін» [4: 1146].

Шевченкова лексема «слава» має саме другу конотацію. В сповненому гіркою іронією слові «слава» про гайдамаків («Така й досі / Осталася слава» – в «Епілозі»; «Знаю вашу славу, / Поглузують, покепкують, / Та й кинуть під лаву» – у вступі) [18: 149, 87] Шевченко оприлюднює наявне в суспільній свідомості та в колективній пам'яті явище заміщення. Він нагадує сучасникам, що національна історія в шляхетській історіографії, в тогочасній рецепції спотворена, гайдамаків ідентифіковано як злодіїв, розбійників. «Такими осталися гайдамаки по Коліївщині. Такими їх називають і досі», – пояснює автор у примітках ужитий ним гіркою іронією наповнений образ «слави» [18: 659]. На дискусійному характері інтелектуального й літературного польського та російсько-імперського дискурсу навколо гайдамаччини того часу наголошує Г.Грабович, зазначаючи, що вона була однією «з головних тем тогочасної польської літератури і домінантою в так званій «українській школі» у польському романтизмі» [5: 128-129].

Натомість спогад українського поета про учасників визвольного руху є способом ввести в культурну пам'ять розуміння слави, що відповідає

тлумаченню італійського вченого й гуманіста ХУІ ст. Джероламо Кардано: «Слава – це надійна форма безсмертя, а довге життя означає життя в пам'яті людей. Найдовше життя – це таке, славні, видатні вчинки якого повинні потрапити у вічні аннали історичних хронік» [1: 45].

Саме таке розуміння Шевченком слави не лише стосовно своїх героїв синів-гайдамаків, але й себе самого як митця підтверджує і його філософування у вступі. Творіння поета, вважає ліричний герой, увічнеє славу не лише героїв, але й самого митця. Пам'ять, спогад про душу, виражену в мистецькому явищі, вважає автор, то перемога над смертю, забуттям, а отже, продовження життя у вічності:

*Як небо блакитне -- нема йому краю,
Так душі почину і краю немає.
А де вона буде? Химерні слова!
Згадай же хто-небудь її на сім світі, –
Безславному тяжко сей світ покидать* [18: 86].

Таким чином, як в «Епілозі», так і у вступі він звертається до людського сумління й національного почуття своїх земляків ідентифікувати в колективній пам'яті гайдамаків як національних борців, гідних ореолу слави.

У цьому аспекті спостерігаємо актуалізацію ще однієї теми -- митець і пам'ять. Увічнення поетом імен героїв – це світський спосіб спасіння душі, що спроектований на майбутні покоління. Шевченко підносить утверджену ще в античні часи функцію поета бути творцем фами або поголосу, слави. Таким чином, як вважають теоретики пам'яті, «фама-функція поета – це функція пам'яті. Вона претендує на перемогу над фізичною смертю, роблячи індивідуумів відомими, а імена вічними. Поет у межах такої культури наділений даром особливого мистецтва (або магії) спілкування на відстані, сили, що робить його спроможним впливати на ще ненароджених адресатів у майбутньому» [1: 46].

Філософськи поглиблене осмислення теми пам'яті поет продовжує у вступі крізь призму проблеми митець, мистецтво і пам'ять. Критична рецепція «Гайдамаків», яких він ідентифікує зі своїми дітьми, оповила його журбою про їх долю: «де їх подіти?» Художня розв'язка цієї проблеми здійснюється автором у дусі міркувань мислителів доби ренесансу, які сприймали письмо як форму світського виміру часу й пам'яті, що увічнювала не лише героїв, але й самого автора. «Єдино можливі шляхи до безсмертя, -- писав англійський письменник Джордж Петті, -- це – зробити щось, про що варто написати, або написати щось, що варто прочитати» [1: 53].

«Гайдамаки» для ліричного героя Шевченка – це субстанція його вічно живої душі. Тому її не можна «заховати з собою», тобто не написати, бо гріх убивати живу душу. Відповідно до філософсько-християнських засад мислення поета, запорукою вічності життя душі і її спокою «на тім світі» є пам'ять: «А, може, їй легше буде на тім світі, /

Як хто прочитає ті сльози-слова» [18: 86]. Важливе ідейно-сміслові навантаження виконує тут образ «сльози-слова». Він органічно продовжує тему зв'язку пам'яті та ідентифікації. За Шевченковою поетичною концепцією самототожність відбувається при пізнанні спорідненого на рівні духовно-емоційному. Отже, поет вірить, що сльози-слова його живої душі (для нього материнська мова -- не мертві слова) мають відновлюючу силу, вони дадуть здатність тому, хто їх прочитає, віднайти, пізнати себе і відчути причетність до великого й незнищеного. Шевченкова інтерпретація проблеми є піддрунтям теоретичної тези про те, що «вища форма слави – це не храми слави й не пам'ятники, а втілена й одухотворена пам'ять, яка «духовно, а не матеріально» живе в кожному» [1: 51].

Як бачимо, спогад в поетичному мисленні Шевченка репрезентує світський варіант пам'яті про померлих, спасіння їх душ, а також інтерпретує явище мистецтва як форму живої душі з магнетичною силою ідентифікації. Він підносить функцію митця як творця національної слави та реставратора колективної пам'яті. Постає поета в Шевченка поєднує пам'ять про померлих і славу в нерозривне ціле, надаючи при цьому важливого значення увічненню через мистецтво поряд із пам'яттю про померлих і власну смерть.

За твердженням зарубіжних теоретиків пам'яті Паула Антце та Міхаеля Ламбека, «до спогаду апелюють із метою зцілення, звинувачення, захисту. Спогад став важливою складовою формування індивідуальної та колективної ідентичності й стає ареною як конфлікту, так і ідентифікації» [1: 24]. У цьому контексті постає питання про значення спогаду для моделювання історичного розвитку. Що і з якою метою треба згадувати і забувати?

Спогад у поетичній системі «Гайдамаків» наділений функцією спрямування до історії як джерела суспільної й індивідуальної самототожності. Шевченкова художня модель подій гайдамацького руху в Україні є своєрідним способом реконструювання наявних на той час антиісторичних його інтерпретацій з метою національної, суспільної ідентифікації і «створення фундаменту власної легітимності» [1: 56]. Якщо «польські письменники, – вважає Г.Грабович, – реконструюють минуле в плані «історичного посідання», у Шевченка йдеться про фундаментально інше завдання – в центрі якого є сакрум і нова візія того, що своє, що рідне, і потреба переформувати суспільство, його сенс власного минулого» [5: 208].

У зв'язку з цим історичну й художню логіку в композиції твору, на наш погляд, має розділ «Інтродукція». Він покликаний відтворити загальну атмосферу за часів польської колонізації українських земель, зокрема й утворення Барської конфедерації (1768 р.), що обернулася жорстокими наслідками для українського населення. Це звернення до фактів минулого в ідейній концепції автора передбачає не мобілізацію до помсти, а твердження

об'єктивних причин гайдамацького руху та його адекватності.

Шевченкова художньо-світоглядна модель гайдамачини ідентична народному сприйняттю руху як національно-визвольного змагання. Його жорстокість, що постала в буянні художньої уяви й експресії митця, подана як адекватна форма спротиву проти насильства. П.Мірчук на основі досліджень народнопоетичної творчості й різних джерел про події та їх учасників, твердить, що «Коліївщина являється величним зривом українського народу в обороні своєї волі і правди, проти польських найманців, за повернення Гетьманщини як суверенної української держави; зривом захоплюючого героїзму його учасників та їхньої безмежної відданості ідеям, за які вони свої голови клали. В українській народній традиції немає й тіні сумнівів у правоті й чистоті ідей коліївського повстання: ідеї національної волі й соціальної справедливості» [13: 305].

Такі аксіологічні виміри гайдамацького руху закладає Т.Шевченко своїм твором у простір колективної пам'яті, реконструюючи перш за все національні та громадянські первні, постулюючи художньою мовою ідею, що «свідомість взагалі розвивається «під знаком минулого»» [1: 20]. При цьому, усвідомлюючи як дієву, так і руйнівну силу спогаду, поет проектує свій спогад на сучасну йому й майбутню історію українського і польського народів. У «Передмові», яка за слушним твердженням дослідника В.Бородіна, мала важливе значення «для розуміння твору читачем» [3: 88], він розкриває сенс і значення, вкладені у згадуване минуле. На це звернув увагу польський дослідник Гвідо Баталія у праці «Taras Szewcenko. Życie i pisma jego», де зазначав, що зміст твору – це версія народу, а «версія поета – це і є версія «Передмови», голос розуму, контексту, прогресу і його цінностей; не лише слов'янофільського, але передусім загальнолюдського співчуття» [5: 84]: «Весело подивитись на сліпого кобзаря, як він сидить собі з хлопцем, сліпий, під тинном, і весело послухать його, як він заспіває думу про те, що давно діялось, як боролися ляхи з козаками; весело... а все-таки скажеш: «Слава Богу, що минуло», а надто як згадаєш, що ми одної матері діти, що всі ми слов'яне. Серце болить, а розказувать треба: нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялись, нехай братаються знову з своїми ворогами» [18: 150].

Як бачимо, спрямовуючи згадування на формування ідентичності, Шевченко не маніпулює пам'яттю для розпалювання ненависті, а сподівається на мудре й розсудливе послугоування нею як особистості, так і спільноти в процесі історичного буття. Політична доцільність Шевченкових міркувань і сьогодні, з огляду на безвідповідальне намагання деяких політиків маніпулювати польсько-українським питанням, незаперечно.

З точки зору мети Шевченкового звернення до спогаду, то, відповідно до його світоглядних засад,

вона передбачає зцілення як на рівні морального сумління, так і в діях індивіда й суспільства.

Дослідження функцій спогаду в поемі Т.Шевченка «Гайдамаки» дає підстави для висновку, що стрижневою темою твору є тема пам'яті. Спогад у поетичному мисленні митця формує особистісну й наративну тотожність, унеможлиблює кризу пам'яті через активізацію індивідуальної й колективної пам'яті, забезпечує тяглість (трива-

лість) пам'яті шляхом комунікації поколінь, формує, відновлює, зміцнює у свідомості конструкцію власної історії, національно маркованих релігійних і загальнолюдських морально-етичних принципів. Спогад мобілізує до дії, накопичує і зберігає головні цінності, на яких ґрунтується національна ідея, – славу, спонукає до осмислення історії заради морального зцілення, уникнення фатальних помилок на шляху історичного поступу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алляйда Ассман. Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам'яті / Алляйда Ассман; пер. з нім. К.Дмитренко, Л.Доронічева, О.Юдін. – К.: Ніка-Центр, 2012. – 440 с. (Серія «Зміна парадигми». Вип. 15).
2. Андрусів С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.: Монографія / Стефанія Андрусів. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000, Тернопіль: Джура, 2000. – 340 с.
3. Бородін В. Над текстами Т.Г.Шевченка / Бородін В. – К.: Наук. думка, 1971. – 222 с.
4. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. – 1440 с.
5. Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки»: Поема і критика / Григорій Грабович. – К.: Критика, 2013. – 360 с.
6. Дзюба І. Гайдамаки / Іван Дзюба // Іван Дзюба. Тарас Шевченко. – К.: Видавничий дім «Альтернативи», 2005. – 704 с.; іл.
7. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / Павло Зайцев. – Нью-Йорк-Париж-Мюнхен, 1955. – 453 с.
8. Івакін Ю. Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання / Ю.О.Івакін. – К.: Наукова думка, 1964. – 370 с.
9. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т.Шевченка, Є.Маланюка, Л.Костенко: монографія / П.В.Іванишин. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с. (Серія «Монограф»).
10. Клочек Г. Поезія Тараса Шевченка: сучасна інтерпретація. Посібник для вчителя / Григорій Клочек. – К.: Освіта, 1998. – 238 с.
11. Маланюк Є. Ранній Шевченко / Євген Маланюк // Євген Маланюк. Книга спостережень. Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997. – С.121-128.
12. Маланюк Є. Репліка / Євген Маланюк // Євген Маланюк. Книга спостережень. Статті про літературу. – К.: Дніпро, 1997. – С.114-120.
13. Мірчук П. Коліївщина. Гайдамацьке повстання 1768 / Мірчук П. – Нью-Йорк, 1973.
14. Наливайко Д. Шевченко. Романтизм. Націоналізм / Дмитро Наливайко // Слово і час. – 2006. – № 3. – С. 3 – 21.
15. Платон. Діалоги / Пер. з давньогрецьк. – К.: Основи, 1999.
16. Ренан Е. Що таке нація? / Ренан Е. // Націоналізм. Антологія. – К., 2000.
17. Сверстюк Є. Рік високого сонця / Сверстюк Євген. Шевченко і час. – К.: Воскресіння, 1996. – 160 с.
18. Шевченко Т. Гайдамаки / Тарас Шевченко // Т.Шевченко. Кобзар. – К.: Молодь, 1967. – С.86-151.
19. Шевченко Т. [Щоденник] / Тарас Шевченко // Шевченко Т. Зібр. творів у шести томах. – Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. – К.: Наук. думка, 2003. – С. 9-187.

Valentyna Barchan

The Function of Recollections in T. Shevchenko's poem «Haidamaky»

Summary. T. Shevchenko's poem «Haidamaky» is interpreted through the prism of human memory. The article deals with the function of recollection in the aspect of correlation between recollection and identity.

Key words: poem, the problem of memory, recollection, identity, nationality, culture memory, individual memory, collective memory, the problem of recollection and forgetting.

Одержано 22.05.2014 р.